

Marek Gosztyła*

orcid.org/0000-0002-6131-7162

Aleksander Owerczuk**

orcid.org/0000-0002-5803-046X

Drewniana zabudowa Pruchnika, Kalwarii Pałacowskiej i Paławia

Wooden Buildings of Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław

Słowa kluczowe: domy drewniane małomiasteczkowe, zagroda jednobudynkowa, konstrukcja przysłupowa

Keywords: small-town wooden houses, single-building homestead, post-supported structure

Wprowadzenie

Pruchnik, Kalwaria Pałacowska i Paław to trzy ośrodki o różnym charakterze – miasteczko, osada przyklastorna i wieś. Miejscowości znajdują się w historycznej ziemi przemyskiej dawnego województwa ruskiego I Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Po I rozbiórce Polski tereny te dostały się pod panowanie austriackie, otrzymały status państwa koronnego oraz nazwę Królestwo Galicji i Lodomerii. Po 1918 r. znalazły się w granicach odrodzonego państwa polskiego. Obecnie położone są w województwie podkarpackim. Pruchnik leży w jego południowo-wschodniej części i jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej. Kalwaria Pałacowska i Paław znajdują się we wschodniej części województwa, w bliskim sąsiedztwie granicy z Ukrainą, na południe od Przemyśla. Obecnie Paław administracyjnie jest częścią wsi Kalwaria Pałacowska. Odległość między Pruchnikiem a Kalwarią Pałacowską połączeniem drogowym wynosi ok. 55 km, zaś w linii prostej skraca się do ok. 35 km. Pruchnik zlokalizowany jest przy drodze prowadzącej z Rzeszowa do Przemyśla. Kalwaria Pałacowska z Paławem są oddalone od ważniejszych szlaków komunikacyjnych i dojeżdża się do nich drogami lokalnymi.

Elementem łączącym te miejscowości jest budownictwo drewniane, do niedawna jeszcze występujące

Introduction

Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław are three towns that differ in character—the first is a town, the second a settlement that emerged near a monastery, and the third is a village. These localities are situated in the historical Przemysł region, of the former Ruthenian Voivodeship of the Polish-Lithuanian Commonwealth. After the First Partition of Poland, these areas came under Austrian rule, and were given the status of a Crownland and the name Kingdom of Galicia and Lodomeria. After 1918, they found themselves within the borders of the reborn Polish state. At present, they are within the Subcarpathian Voivodeship. Pruchnik lies in its southeastern part and is the seat of an urban-rural municipality. Kalwaria Pałacowska and Paław are located in the voivodeship's eastern part, close to the border with Ukraine, to the south of Przemyśl. In administrative terms, Paław is currently a part of the village of Kalwaria Pałacowska. The distance between Pruchnik and Kalwaria Pałacowska by road is about 55 km, while in a straight line it shortens to about 35 km. Pruchnik is located on the road leading from Rzeszów to Przemyśl. Kalwaria Pałacowska and Paław are relatively far from significant transport routes and can be reached by local roads.

* prof. dr hab. inż., Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury Politechniki Rzeszowskiej

** dr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Białostockiej

* Prof. D.Sc. Ph.D. Eng., Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture, Rzeszów University of Technology

** Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Białystok University of Technology

Cytowanie / Citation: Gosztyła M., Owerczuk A. Wooden Buildings of Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2025, 84:66–82

Otrzymano / Received: 7.04.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 22.09.2025

doi: 10.48234/WK84KALWARIA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

w znacznych ilościach, o interesujących rozwiązaniach, posiadające dużą wartość dokumentacyjną. Choć wydano sporo publikacji poświęconych zabudowie drewnianej wymienionych miejscowości, nadal istnieje potrzeba kontynuowania badań. Wydaje się, że interesującym wątkiem badawczym, jeszcze do tej pory nieporuszonym, jest porównanie zabudowy drewnianej powyższych miejscowości. Celem badań było opisanie głównych cech zabudowy badanych miejscowości we wzajemnym kontekście, ustalenie podobieństw oraz różnic w sposobie sytuowania budynków, rozwiązaniach funkcjonalnych, konstrukcyjnych i architektonicznych.

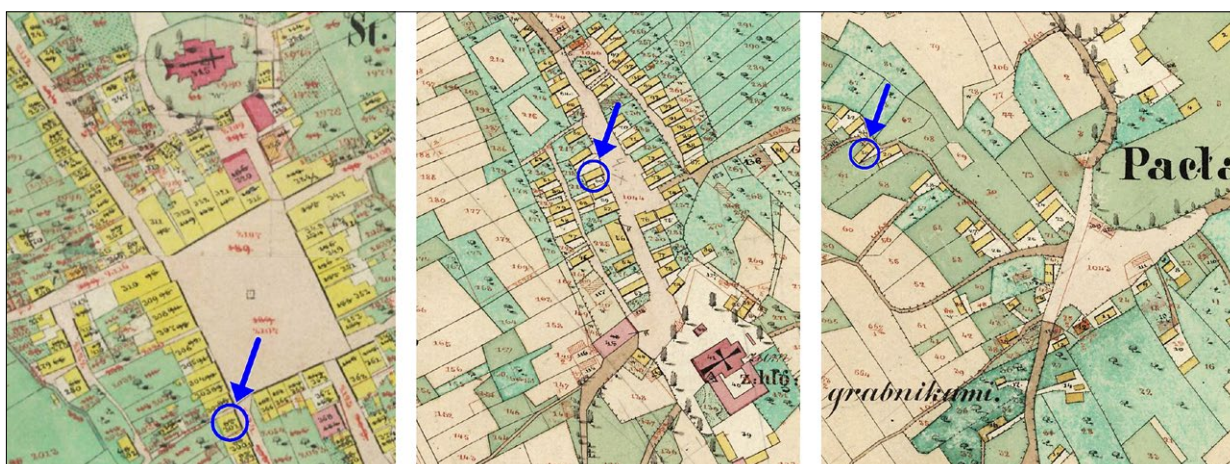
Metody i zakres badań

W badaniach wykorzystane zostały metody stosowane w badaniach historyczno-interpretacyjnych. Gromadzenie materiału badawczego obejmowało kwerendy bibliograficzne dotyczące literatury ogólnej przedmiotu i opracowań na temat badanych miejscowości oraz kwerendy archiwalne mające na celu rozpoznanie i zgromadzenie materiałów takich jak informacje historyczne, materiały zdjęciowe, opracowania graficzne oraz materiały topograficzne (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział w Rzeszowie). Zakres badań obejmował historyczne domy drewniane Pruchnika, Kalwarii Pałacowskiej i Paławia. Badania *in situ* w Pruchniku, ze względu na reprezentatywność zabudowy, skupione były na zabudowie przyrynkowej. W Kalwarii Pałacowskiej i Paławiu do badań wybrano obiekty o dużym stopniu autentyczności. Badania terenowe podzielono na dwa etapy. W pierwszym przeprowadzone zostało wstępne rozpoznanie zasobu zabudowy drewnianej i w jego wyniku wytypowano obiekty do dalszych badań (oprócz zgromadzonego materiału). W Pruchniku badaniom poddany został dom przy Rynku nr 19 (ryc. 2), który jest charakterystyczny dla zabudowy podcieniowej Pruchnika. Został wzniesiony w 1856 r. [Jurjewicz 2000, karta biała]. Usytuowany jest szczytowo przy ulicy wychodzącej z rynku, z jego południowo-zachodniego narożnika (ryc. 1a). W Kalwarii Pałacowskiej reprezentatywny dla jej zabudowy jest budynek nr 59 (ryc. 3), pochodzący z ok. 1870 r. [Czerepińska, Czerepiński 1963] i znajdujący się w środkowej części osady (ryc. 1b). Charakterystyczne cechy rozwiązań spotykanych w budynkach Paławia ma dom nr 27, który został wybudowany przed rokiem 1852 (ryc. 4) [Gosztyła, Motyl 2012, s. 53]. Usytuowany jest szczytowo przy drodze wychodzącej z placu w centrum wsi, w północno-zachodniej części osady (ryc. 1c). Budynek posiada elementy konstrukcyjne zachowane w oryginalnym stanie, mimo że w ostatnich latach rozebrano jego fragment. Dla powyższych obiektów wykonano inwentaryzację pomiarową i przygotowano dokumentację fotograficzną. Przedmiotem badań były również

The element that links these localities is wooden buildings, which had, until recently, been present there in significant numbers, featured interesting solutions, and had substantial documentation value. Although quite a few papers have been written about the wooden buildings of these localities, there is still a need to continue research. It seems that an interesting research field, which has not been discussed yet, is the comparison of the wooden buildings of these villages. The aim of this study was to document the main features of the three localities' buildings in their shared context, determine the similarities and differences in building siting and functional, structural and architectural solutions.

Methods and scope

This study used methods employed in historical and interpretative research. Research material collection included library queries concerning the literature and studies on the localities investigated, as well as archival queries intended to identify and collect materials such as historical information, photographs, graphical documentation and topographic materials (Voivodeship Monument Conservation Office in Przemyśl, State Archive in Przemyśl, National Museum of the Przemyśl Land in Przemyśl, National Institute of Cultural Heritage Rzeszów Branch). This study's scope covered the historic wooden houses in Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław. *In situ* research in Pruchnik, due to its buildings' representativeness, focused on the market buildings. In Kalwaria Pałacowska and Paław, buildings with a high degree of authenticity were selected. The field research was divided into two stages. In the first, a preliminary identification of the stock of wooden buildings was done, which resulted in a selection of buildings for further investigation (in addition to the material collected). In Pruchnik, the house at 19 Rynek (Fig. 2), which is distinctive of Pruchnik's arcaded buildings, was investigated. It was erected in 1856 [Jurjewicz 2000, white sheet]. It is situated with its gable set to a street that extends from the market square, from its southwestern corner (Fig. 1a). In Kalwaria Pałacowska, the building numbered 59, from 1870 [Czerepińska, Czerepiński 1963], and located in the settlement's central part, was selected as representative (Fig. 1b). The house numbered 27, which was built before 1852 (Fig. 4), has the characteristic features of the solutions found in Paław buildings [Gosztyła, Motyl 2012, p. 53]. It is situated with its gable facing the road extending from the village's center, in the northwestern part of the settlement (Fig. 1c). The building has structural elements preserved in their original condition, although a section of it has been dismantled in recent years. For the buildings above, building surveys were conducted and photographic documentation was prepared. The research also covered no-longer-existing buildings, of which there are accounts in the literature or unpublished materials. The materials collected were organ-

Ryc. 1. Układy przestrzenne badanych miejscowości, fragmenty mapy katastralnej z 1852 r.: a) Pruchnik, za: Dorf Pruchnik hiezu einverleibt Markt Pruchnik in Galizien Przemysler Kreis, AP w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1322M; b) Kalwaria Paclawska, za: Dorf Paclaw sammt Ortschaft Kalwaria in Galizien Sanoker Kreis, Kreis, AP w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1928M; c) Paclaw, za: Dorf Paclaw sammt Ortschaft Kalwaria in Galizien Sanoker Kreis, Kreis, AP w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1928M. Na mapach zaznaczono lokalizację badanych obiektów

Fig. 1. Spatial layouts of the localities under study, fragments of a 1852 cadastral map: a) Pruchnik, from: Dorf Pruchnik hiezu einverleibt Markt Pruchnik in Galizien Przemysler Kreis, AP in Przemyśl, ref. 56/126/0/-/1322M; b) Kalwaria Paclawska, from: Dorf Paclaw sammt Ortschaft Kalwaria in Galizien Sanoker Kreis, Kreis, AP in Przemyśl, ref. 56/126/0/-/1928M; c) Paclaw, from: Dorf Paclaw sammt Ortschaft Kalwaria in Galizien Sanoker Kreis, Kreis, AP in Przemyśl, ref. 56/126/0/-/1928M. The locations of the buildings investigated have been marked on relevant maps

budynki nieistniejące, o których zachowały się przekazy w literaturze lub też materiałach niepublikowanych. Zgromadzone materiały zostały poddane porządkowaniu, interpretacji i analizie i na tej podstawie wyciągnięto z nich wnioski.

Stan badań

Tematyka budownictwa drewnianego badanych miejscowości była poruszana w szeregu publikacji. Konstrukcję przysłupową opisywał w swoich opracowaniach Franciszek Kotula [1953, 1957, 1958]. Dotyczyły one specyfiki konstrukcji przysłupowej, zasięgu jej występowania, a także genezy. Ta ostatnia kwestia była przedmiotem dyskusji. Kotula wiązał pojawienie się konstrukcji przysłupowej w tej części Polski z kolonizacją niemiecką [Kotula 1957, s. 555–562], innego zdania był Stefan Lew, twierdził mianowicie, że zasięgi występowania domu przysłupowego nie pokrywają się z kolonizacją niemiecką, a więc nie mogła ona być źródłem wzorca dla domu przysłupowego w Rzeszowskiem [Lew 1964–1965, s. 499–516; Lew 2004, s. 29–30]. Lew zajmował się nie tylko problematyką konstrukcji przysłupowej, ale także ogólnie drewnianą architekturą regionu podkarpackiego [Lew 1964–1965; Lew 2003]. Pruchnik już dawno budził zainteresowanie swoimi domami podcieniowymi. Ich wartość została doceniona w publikacji Mieczysława Orłowicza [1917]. Ten temat niedługo po zakończeniu II wojny światowej poruszał także Krzysztof Wolski [1953]. Z nowszych publikacji należy wymienić monografię wydaną pod redakcją Piotra Patoczki, w której znalazły się opracowania analizujące drewnianą zabudowę Pruchnika [Sobolewska 2016; Stojak 2016]. Stosun-

ized, interpreted and analyzed, and conclusions were drawn from them.

State of the art

The subject of wooden architecture in the localities under study has been discussed in a range of publications. The post-supported structural system itself was documented by Franciszek Kotula [1953, 1957, 1958]. His studies concerned the specificity of this system, its territorial extent, and genesis. This last point was a disputed matter. Kotula linked the appearance of the post-supported structural system in this part of Poland with German colonization [Kotula 1957, pp. 555–562], while Stefan Lew was of a different opinion, namely, that the territorial presence range of the post-supported house did not overlap with German colonization, so it could not be a source of model for the post-supported house in the Rzeszów Voivodeship [Lew 1964–1965, pp. 499–516; Lew 2004, pp. 29–30]. Lew studied not only post-supported structures, but also with the wooden architecture of the Subcarpathian region in general [Lew 1964–1965; Lew 2003]. Pruchnik has long inspired interest in its arcaded houses. Their value was recognized in a publication by Mieczysław Orłowicz [1917]. This topic was also discussed shortly after the end of the Second World War by Krzysztof Wolski [1953]. Of the more recent publications, we should mention the monograph edited by Piotr Patoczka, which includes studies that analyze the wooden buildings of Pruchnik [Sobolewska 2016; Stojak 2016]. Relatively numerous studies, both published and unpublished, discuss Kalwaria Paclawska. They explore subjects concerning its monastic complex and calvary

Ryc. 2. Pruchnik, Rynek nr 19, widok ogólny; 2024, fot. A. Owerczuk
Fig. 2. Pruchnik, 19 Rynek, general view; 2024, photo by A. Owerczuk

Ryc. 3. Kalwaria Pałacowska, nr 59, widok ogólny; 2024, fot. A. Owerczuk
Fig. 3. Kalwaria Pałacowska, building numbered 59, general view; 2024, photo by A. Owerczuk

kowo liczne opracowania, zarówno publikowane, jak i niepublikowane, dotyczą Kalwarii Pałacowskiej. Poruszane są w nich przede wszystkim tematy dotyczące zespołu klasztornego i założenia kalwaryjnego [Książek, Kuśnierz 1986; Gosztyła, Szpyt 2008]. Zainteresowanie budziła geneza Kalwarii Pałacowskiej i jej kompozycja urbanistyczna [Książek, Kuśnierz 1986]. Również osada przyklasztorna była przedmiotem uwagi badaczy. Pierwszy szerszy opis drewnianej zabudowy Kalwarii Pałacowskiej został przedstawiony w artykule Jadwigi i Anatoliusza Czerepińskich [1965]. Została też ona poddana gruntownej analizie w opracowaniu Olgierda Łotoczki [1975]. Łotoczko zwrócił także uwagę na zachodzące już w tym czasie przekształcenia obiektów drewnianych. Pałaców był rzadziej przedmiotem badań i nawiązywano do niego raczej w sposób enigmatyczny, przy okazji badań nad Kalwarią Pałacowską, np. w kontekście analizy walorów krajobrazowych założenia kalwaryjnego [Gzell 1978, 1981]. Najpełniejsze opracowanie dotyczące zabudowy Pałacowa, autorstwa Marka Gosztyły i Bogdana Motyla [2012], ukazało się nieco ponad dziesięć lat temu. W ostatnich latach, w ramach działalności rzeszowskiego oddziału terenowego NID, powstało opracowanie obejmujące historię, rozwój układów przestrzennych oraz waloryzację zabudowy Kalwarii Pałacowskiej i Pałacowa [Fortuna-Marek et al. 2020]. Ważnym źródłem informacji, posiadającym dużą wartość dokumentacyjną, są karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, szczególnie starsze, tzw. zielone.

Rys historyczny i rozwój układów przestrzennych badanych miejscowości

Pruchnik

Pruchnik leży w pasmie wzgórz przemysko-rzeszowskich, na środkowo-południowym skraju Pogórza Rzeszowskiego. Od strony południowej otacza je Pogórze Dynowskie. Miejscowość znajduje się na wysokości 244–294 m n.p.m. [Brykowska 1960, s. 5]. Przez miejscowość przepływa rzeka Mleczka, a centralna część miasta jest położona na południowym stoku wywyż-

Ryc. 4. Pałaców, nr 27, widok ogólny; 2024, fot. A. Owerczuk
Fig. 4. Pałaców, building numbered 27, general view; 2024, photo by A. Owerczuk

layout [Książek, Kuśnierz 1986; Gosztyła, Szpyt 2008]. The origins of Kalwaria Pałacowska and its urban composition inspired scholarly interest [Książek, Kuśnierz 1986]. The settlement near the monastery was investigated by researchers. The first broader description of the wooden development of Kalwaria Pałacowska was presented in an article by Jadwiga Czerepińska and Anatoliusz Czerepiński [1965]. It was also thoroughly analyzed in a study by Olgierd Łotoczko [1975]. Łotoczko also noted the modifications of wooden buildings that had already been happening at the time. Pałaców was a subject of research less often and was referenced rather enigmatically, alongside research on Kalwaria Pałacowska, e.g., in the context of analyzing the landscape qualities of its calvary layout [Gzell 1978, 1981]. The most complete study of Pałaców's development, by Marek Gosztyła and Bogdan Motyl [2012], was published just over a decade ago. In recent years, as part of the operations of the Rzeszów Field Branch of the NID, a study on the history, spatial layout development and valorization of the buildings of Kalwaria Pałacowska and Pałaców was produced [Fortuna-Marek et al. 2020]. Another source of information of high documentary value, are record sheets of architectural and civil engineering monuments, especially the older, so-called green ones.

szenia nachylonego w kierunku rzeki. Duże różnice wysokości wynikają ze znacznych spadków, ale także z tego, że miejscowość jest rozciągnięta ze wschodu na zachód na znacznej długości. Lokacja Pruchnika miała miejsce w końcu lat 80., a może dopiero na początku lat 90. XIV w. Miejscowość została założona na częściowo zagospodarowanym terenie. Jej rozwojowi sprzyjało położenie przy odnodze głównego szlaku komunikacyjnego do Przemyśla [Wolski 2014, s. 71]. Nie zawsze lokacja oznaczała otrzymanie praw miejskich. Tak było w przypadku Pruchnika. Prawo niemieckie w wersji magdeburskiej zostało nadane przez Władysława Jagiełłę najprawdopodobniej między 1387 a 1410 r. [Wolski 2014, s. 72]. Miasto otrzymało układ szachownicowy z czworobocznym rynkiem o wymiarach ok. 100 × 70 m (ryc. 1a). Bardzo możliwe, że rynek o takim ukształtowaniu jest późniejszy. Przedtem miał zabudowę odziedziczoną po wiejskiej osadzie o charakterze ulicowo-pasmowym. Była ona zlokalizowana po dwóch stronach traktu, a w miejscu dzisiejszego rynku było wrzecionowate rozszerzenie, czyli *nawsie*. Taką hipotezę wysunął Marian Wolski [2014, s. 77]. Układ ulic Kańczudzkiej od północy i Bocznej oraz Przemyskiej od południa jest pozostałością tego, że przez rynek przebiegał trakt handlowy [Bieńkowska, Piekarczyk 1982, s. 24]. Być może wynikało to właśnie z dwuetapowego kształtowania się centrum miasta. Na rynku odbywały się cotygodniowe targi i doroczne jarmarki. Przestrzeń rynkowa zaczęła ulegać przekształceniom na przełomie XIX i XX w. W 1890 r. w północnej części rynku wzniesiono gmach sądu [Więch 2014, s. 242]. Nowy budynek w znacznej części zasłonił pierzeję północną oraz zniekształcił pierwotną przestrzeń rynkową. W 1904 r. miał miejsce duży pożar. Zniszczeniu uległa drewniana zabudowa północnej pierzei rynku [Więch 2014, s. 243]. W to miejsce zostały wzniesione budynki murowane, dopełniając procesu przekształceń północnego fragmentu rynku. O ile centrum miejscowości miało charakter miejski, o tyle części peryferyjne miały charakter wiejski. Odbiciem tego był używany zwyczajowo podział miejscowości na Pruchnik Miasto, a więc część centralną stanowiącą historyczne miasteczko, oraz Pruchnik Wieś, będący jego naturalnym przedmieściem, rozciągniętym w stosunku do centrum w kierunku wschodnim i południowo-zachodnim [Więch 2014, s. 228–229]. Miasto do dnia dzisiejszego zachowało bez większych zmian swój historycznie ukształtowany układ.

Paclaw i Kalwaria Paclawska

Kalwaria Paclawska i Paclaw położone są w środkowo-wschodniej części Pogórza Przemyskiego, po południowej stronie rzeki Wiar. Zespół klasztorny znajduje się na wzgórzu o kulminacji 462 m n.p.m. Na jego łagodnym północnym stoku ulokowano osadę przyklasztorną. Paclaw położony jest na wysokości ok. 430 m n.p.m., w niecce pomiędzy wzgórzem kalwaryjskim a wzniesieniem Mandziocha. Paclaw nie tworzy zwartej zabudowy z Kalwarią Paclawską – jest oddalony od niej o mniej więcej 0,5 km w kierunku południowym.

Historical outline and spatial development of the localities

Pruchnik

Pruchnik is located in the Przemyśl-Rzeszów hills range, on the central-southern edge of the Rzeszów Foothills. It is surrounded by the Dynowskie Foothills to the south. The village is located at an altitude of 244–294 m a.s.l. [Brykowska 1960, p. 5]. The Mleczka River flows through the township, and its central area is located on the south slope of a hill that descends towards the river. The town's large differences in elevation stem from significant slopes, as well as the town being stretched from east to west along a significant distance. Pruchnik was founded towards the end of the 1380s or perhaps the early 1390s. The township was sited on partially developed land. Its development was facilitated by its location on a branch of the main transportation route to Przemyśl [Wolski 2014, p. 71]. Founding did not always mean a grant of town rights. This was the case with Pruchnik. The Magdeburg version of German town rights was granted by Władysław Jagiełło most likely between 1387 and 1410 [Wolski 2014, p. 72]. The town was given a grid-based layout with a quadrilateral market square measuring about 100 × 70 m (Fig. 1a). It is highly likely that this form of the market square is from a later date. Before that, it Pruchnik featured buildings it had inherited from a settlement with street-and-strip layout. It was situated on two sides of the route, and a spindle-shaped widening, called *nawsie*, was present in place of the present-day market square. This was the hypothesis put forward by Marian Wolski [2014, p. 77]. The layout of Kańczudzka Street to the north and Boczna and Przemyska streets to the south is a remnant of the fact that a trade route ran through the market [Bieńkowska, Piekarczyk 1982, p. 24]. Perhaps this was due precisely to the two-stage formation of the town's center. The square hosted weekly markets and yearly fairs. The market space began to transform at the turn of the twentieth century. In 1890, a courthouse was erected in the northern part of the market square [Więch 2014, p. 242]. The new building largely obscured the northern frontage and distorted the original market space. In 1904, a major fire broke out. The wooden buildings on the northern frontage of the market square were destroyed [Więch 2014, p. 243]. Brick buildings were erected in their place, completing the transformation of the northern part of the market square. While the center of the locality was urban, the peripheral parts were rural. This was reflected in the customary division of the village into Pruchnik Miasto (Pruchnik Town), namely the central part constituting the historic township, and Pruchnik Wieś (Village), which was its natural suburb, stretching eastward and southwestward from the center [Więch 2014, pp. 228–229]. The town has retained its historically shaped layout without major changes to this day.

Paclaw and Kalwaria Paclawska

Kalwaria Paclawska and Paclaw are situated in the central-eastern section of the Przemyśl Foothills, to the south of Wiar River. The monastic complex is located on a hill with a summit at 462 m a.s.l. On its gentle

Trudno określić, kiedy nastąpiła lokacja Paławia. Prawdopodobnie miało to miejsce między rokiem 1367 a 1441. Z 1441 r. pochodzi pierwsza wzmianka, która bezpośrednio wymienia Paław [Fortuna-Marek et al. 2020, s. 37]. Prawdopodobnie lokacja była na terenie wcześniej zaludnionym. Paław był wsią na prawie wołoskim. Układ przestrzenny wsi można określić jako wielodrożnicę z niedużym placem w centrum, na skrzyżowaniu dróg (ryc. 1c) [Fortuna-Marek et al. 2020, s. 38]. Typ wielodrożnicy z placem był rozpowszechniony na zachodnim Polesiu [Zaborski 1926, s. 48–49]. Być może wzorce takiego rozplanowania osady przyszły właśnie stamtąd. Do II wojny światowej rozplanowanie dróg i siedlisk nie zmieniło się zasadniczo w stosunku do stanu z 2. połowy XIX w. Mimo pojawiających się obecnie zmian, historyczny charakter zabudowy w większości został utrzymany.

Initjatorem powstania Kalwarii Paławskiej i zarazem jej fundatorem był Andrzej Maksymilian Fredro, kasztelan lwowski, wojewoda podolski, senator, poseł i marszałek sejmu. U podstaw decyzji o powstaniu Kalwarii stała motywacja religijna, ale jej budowa wpisywała się także w koncepcję stworzenia szeregu twierdz wzdłuż rzeki Wiar, które wzmocniłyby militarnie „bramę przemyską” prowadzącą w głąb Małopolski [Książek, Kuśnierz 1986, s. 135]. Fundacja kościoła, kalwarii i klasztoru oo. Franciszkanów miała miejsce w 1668 r. Przygotowania związane z realizacją zamierzenia rozpoczęły się kilka lat wcześniej. W latach 1665–1668 wybudowano drewniany kościół i klasztor. W tym czasie trwały prace przy fortyfikacjach, które kształtowano według popularnego wówczas wzorca „palazzo in fortezza”, gdzie rolę pałacu przejęła siedziba klasztoru [Książek, Kuśnierz 1986, s. 135].

Pięcioramienna forteca bastionowa została zlokalizowana w najwyższym punkcie, zaś u jej podnóża, na niższej terasie, powstała nowa osada, nazywana początkowo Słobodą Kalwaryjską, tworząc układ sprzężony z fortecą. Założenie kalwaryjskie ze stacjami, kaplicami i drózkami było rozplanowane tak, żeby zapewnić odpowiednią ekspozycję krajobrazową poszczególnych jej elementów symbolicznie nawiązujących do jerozolimskich miejsc związanych z męką Chrystusa oraz z życiem i śmiercią Maryi. Osada miała mieć funkcję usługową w stosunku do powstającego klasztoru i przyszłych pielgrzymów. Obecny kościół wraz z klasztorem powstał w latach 1770–1775 z fundacji Szczepana Dwernickiego, którego za zasługi dla rozbudowy i uświetnienia założenia kalwaryjskiego uznaje się za drugiego fundatora Kalwarii Paławskiej [Gosztyła, Szpyt 2008, s. 5]. Kościół po pożarach w 1855 i 1863 r. został gruntownie odnowiony. W XIX w. wyremontowano i wybudowano 42 kaplice. Mniej więcej w tym czasie, w latach 1860–1880, nastąpił znaczny wzrost popularności Kalwarii Paławskiej. Jeszcze w 1. połowie lat 60. XX w. z tego okresu pochodziła znaczna część zabytkowej drewnianej zabudowy Kalwarii Paławskiej [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 113].

northern slope, a monastery settlement was located. Paław is located at an elevation of around 430 m a.s.l., in a basin between the calvary hill and the Mandziocha Hill. Paław does not form a compact development with Kalwaria Paławska—it is located around 0.5 km to its south.

It is difficult to determine when Paław was founded. This probably took place between 1367 and 1441. The year 1441 marks the first written mention of Paław [Fortuna-Marek et al. 2020, p. 37]. It is likely that the founding was in a previously populated area. Paław was a village founded based on Wallachian law. The spatial layout of the village can be described as a multi-road layout with a small square in the center, at the intersection of the roads (Fig. 1c) [Fortuna-Marek et al. 2020, p. 38]. The multi-road layout with a square was widespread in western Polesia [Zaborski 1926, pp. 48–49]. It is possible that these settlement plan patterns came from there. Up to the Second World War, the layout of roads and farmsteads had not changed much in relation to the state from the late nineteenth century. Despite current changes, the historic character of Paław's development has mostly remained unchanged.

The initiator of the creation of Kalwaria Paławska and at the same time its founder was Andrzej Maksymilian Fredro, castellan of Lviv, Voivode of Podolia, senator, member and marshall of the Sejm. The decision to establish Kalwaria was religious, but its construction fit the proposal of building a series of fortresses along Wiar River, which would militarily reinforce the “Przemysł Gate” leading deep into Lesser Poland [Książek, Kuśnierz 1986, p. 135]. The foundation of the church, calvary and monastery of the Order of St. Francis took place in 1668. Preparations for building the complex began several years earlier. In the years 1665–1668, a wooden church and monastery were built. During this time, work was underway on fortifications, designed following the then-popular palazzo in *fortezza* model, wherein the role of the palace was played by the monastery [Książek, Kuśnierz 1986, p. 135].

A five-armed bastion fortress was located at the highest point, while at its foot, on a lower terraced area, a new settlement, originally called Słoboda Kalwaryjska, was established, forming a system bound with the fortress. The calvary layout, along with the stations, shrines and paths was planned to ensure the proper landscape exposure of each of its elements, which symbolically referenced Jerusalem-based sites tied to the passion of Christ and the life and death of Mary. The settlement was to provide services to the monastery and future pilgrims. The current church and monastery were built in the years 1770–1775 and funded by Szczepan Dwernicki, who is considered the second founder of Kalwaria Paławska for his contributions to its extension and enhancement [Gosztyła, Szpyt 2008, p. 5]. The church was extensively renovated after two fires which took place in 1855 and 1863. In the nineteenth century, 42 shrines were renovated and built.

Osada Kalwarii Pałacowskiej została zaplanowana jako organizm typu miejskiego. Świadczą o tym regularność planu, proporcje oraz powiązanie kompozycyjne z zespołem klasztornym. Główna ulica o długości ok. 350 m wyznaczała oś rozplanowania osady, która zaczynała się u podnóża klasztoru, a kończyła wzniesieniem „Golgoty” z kaplicami i krzyżami Męki Pańskiej (ryc. 1b). Osie działek były prostopadłe do głównej ulicy. W kierunku południowym, wymijając zabudowania klasztorne, biegła droga do pobliskiego Paławia. Kalwaria Pałacowska jako ośrodek pielgrzymkowy nie osiągnęła takiego znaczenia jak powstała wcześniej Kalwaria Zebrzydowska. Złożyło się na to wiele przyczyn: nie tak hojny fundator jak w przypadku Kalwarii Zebrzydowskiej, lokalizacja w regionie zróżnicowanym narodowościowo i religijnie, spory majątkowe między klasztorem a właścicielami [Dziedzic 1995, s. 115–117]. Słaby rozwój gospodarczy spowodował, że Kalwaria Pałacowska, jako organizm typu miejskiego, właściwie nigdy nie rozrosła się poza wyznaczony w XVII w. obszar przeznaczony na założenie osady. Nigdy też nie otrzymała praw miejskich [Gzell 1987, s. 39].

Analiza drewnianej zabudowy Pruchnika, Kalwarii Pałacowskiej i Paławia

Usytuowanie budynków na działce

Historycznie w Pruchniku drewniana zabudowa skupiona była głównie przy rynku i przy ulicy Kańczudzkiej (ryc. 1a). Przestrzeń rynku otoczona jest blokami zabudowy o głębokości 50–60 m. W pierzei wschodniej, południowej i zachodniej bloki zabudowy ograniczone są ulicami zatylnymi. Od strony północnej głębokość zabudowy wyznaczają głównie tereny kościelne. Szerokość działek waha się od ok. 5 m do prawie 16 m. Budynki w pierzejach przyrynkowych były sytuowane tak, żeby maksymalnie wykorzystać szerokość działki. Znajdowały się blisko siebie i często były oddzielone tylko wąskimi przejściami, tzw. miedziuchami. Na wąskich parcelach przyrynkowych budynki sytuowano głównie szczytowo, a przy ulicach, na szerszych parcelach, kalenicowo [Wolski 1953, s. 208]. Obecnie w zabudowie rynkowej jest tylko jeden budynek szerokofrontowy, zlokalizowany na najszerszej działce. Przy ul. Kańczudzkiej zachowało się kilka domów sytuowanych kalenicowo.

W Kalwarii Pałacowskiej i Paławiu, miejscowościach o odmiennych układach przestrzennych, wykorzystywany był ten sam typ zabudowy – zagroda jednobudynkowa. Ten rodzaj zagrody jest charakterystyczny dla strefy karpackiej oraz podkarpackiej i w znacznej ilości występuje w południowej części powiatu przemyskiego [Lew 2003, s. 49]. Zastosowanie go w organizmie wiejskim, jakim jest Paław, było czymś naturalnym. Jego wykorzystanie w Kalwarii Pałacowskiej wydaje się wynikiem nie tylko tradycji takiego kształtowania zagrody, ale także mało intensywnego rozwoju osady, która nigdy w pełni nie uzyskała planowanego charakteru miejskiego. Zasadą było sytuowanie części mieszkalnej od

Around this time, in the years 1860–1880, Kalwaria Pałacowska enjoyed a surge in popularity. As late as the early 1960s, a significant portion of the historic wooden buildings of Kalwaria Pałacowska could be dated to this period [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 113].

The Kalwaria Pałacowska settlement was planned as an urban organism. Evidence of this includes the regularity of its plan, its proportions and compositional linkages with the monastery complex. The main street, at 350 m in length, defined the settlement's planning axis, which began at the base of the monastery, and ended at the "Golgotha" hill, with shrines and crosses of the Passion of Christ (Fig. 1b). The axes of the plots were perpendicular to the main street. Towards the south, passing the monastery buildings, there ran the road nearby Paław. Kalwaria Pałacowska, as a pilgrimage center, did not achieve the significance of the earlier Kalwaria Zebrzydowska. There were several reasons for this: a founder that was not as generous as that of Kalwaria Zebrzydowska, a location in a nationally and religiously diverse region, and property disputes between the monastery and the owners [Dziedzic 1995, pp. 115–117]. Poor economic development meant that Kalwaria Pałacowska, as an urban-type organism, virtually never expanded beyond the area designated in the seventeenth century for the settlement's establishment. It also never received its municipal rights [Gzell 1987, p. 39].

Analysis of the wooden buildings of Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław

Siting

Historically, Pruchnik's wooden development was mostly grouped around the market square and Kańczudzka Street (Fig. 1a). The market space is surrounded by development blocks 50–60 m deep. In the eastern, southern and western frontages, the development blocks are bounded by back streets. On the northern side, the depth of development is mainly determined by church land. Plot width varies from around 5 m to almost 16 m. Buildings in the market-side frontages were situated so as to make maximum use of a plot's width. They were located close to each other and were often separated only by narrow passageways, so-called *miedziuchy*. On the narrow market-side plots, buildings were oriented mainly with the gable to the front, and in the wider plots, with the ridge parallel to the front [Wolski 1953, p. 208]. At present, there is only one wide-front building in the market-side development, located on its widest plot. Several houses with ridges parallel to the plot's front have survived on Kańczudzka Street.

In Kalwaria Pałacowska and Paław—localities with different spatial layouts, the same type of development was used, namely a single-building homestead. This type of homestead is distinctive the Carpathian and Subcarpathian zones and is found in significant numbers in the Przemysł district's southern parts [Lew 2003, p. 49]. Its use in a rural organism like

strony drogi, wejście zaś było umieszczane w dłuższej ścianie od strony południowej, południowo-wschodniej lub wschodniej [Lew 2003, s. 54]. Zgodnie z tym zasadami sytuowane były budynki w głównej, pierwotnie rozplanowanej części założenia Kalwarii Paclawskiej. Wejścia były zlokalizowane od strony południowo-wschodniej (ryc. 1b). W budynkach, które zostały wzniesione później i są położone na obrzeżach, poza historycznie wyznaczonym założeniem, nie zawsze konsekwentnie trzymano się tych zasad. Przykładowo, w domu nr 93, wzniesionym na początku XX w. poza granicami pierwotnego rozplanowania osady kalwaryjskiej, przy drodze do Nowosiółek Dydyńskich, wejście znajduje się od strony zachodniej, z lekkim odchyleniem w kierunku południowym. W Paclawiu swobodny charakter rozplanowania w typie wielodrożnicy powodował mniej rygorystyczne trzymanie się zasad kształtowania zagrody jednobudynkowej. Zabudowa skupiona jest wzdłuż dróg oraz przy placu w centrum osady. Wielkości, kształty parcel, a także ich usytuowanie w stosunku do stron świata są zróżnicowane. Generalnie budynki były sytuowane szczytowo, chociaż nie zawsze dokładnie prostopadle do drogi. Kilka domów ustawionych kalenicowo znajduje się przy placu w centrum wsi. Zdecydowana większość ustawiona jest dłuższą ścianą na południe, przeważnie z lekkim odchyleniem w kierunku wschodnim. Jeszcze w połowie XIX w. praktycznie wszystkie budynki miały takie usytuowanie w stosunku do stron świata (ryc. 1c). Kilka budynków, przeważnie wzniesionych później, ma inne ustawienie. Pochodzący najprawdopodobniej z okresu międzywojennego budynek nr 18 [Fortuna-Marek et al. 2020, s. 199], który usytuowany jest szczytowo, posiada ścianę frontową z wejściem od strony północno-wschodniej. Także w tę samą stronę ma zwróconą ścianę frontową budynek nr 25, który jednak jest ustawiony kalenicowo. W zagrodach jednobudynkowych, w miarę wzrostu zapotrzebowania na dodatkowe pomieszczenia, czasami wznoszono dodatkowo stodołę lub inne obiekty gospodarcze.

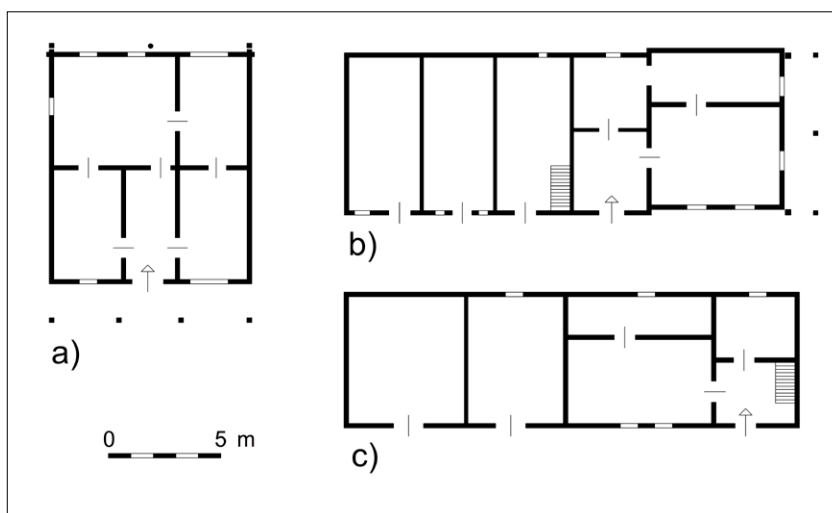
Rozwiązania funkcjonalne

Rozwiązania funkcjonalne wynikały przede wszystkim ze sposobu użytkowania budynków, a nie z rozwiązań konstrukcyjnych, np. konstrukcji przysłupowej. Były one charakterystyczne dla określonych typów zabudowy wiejskiej lub domów małomiasteczkowych [Pokropek, Pokropek 1995, s. 142]. Układy pomieszczeń domów miejskich w Pruchniku były rozwiązywane stosunkowo swobodnie. Dostosowane były zarówno do sposobu życia mieszkańców, jak i do wielkości działek. Ze względu na układ pomieszczeń w zabudowie przyrynkowej można zasadniczo wyróżnić dwa typy budynków [Bieńkowska, Piekarczyk 1982, s. 29]. Pierwszy, trzytrakowy, w którym sień jest umieszczona wzdłuż jednej z dłuższych ścian i w miarę możliwości była zlokalizowana od strony północnej. Tak była umieszczana sień w pierzejach wschodniej i zachodniej, w pierzei południowej zaś sień była sytuowana po lewej lub pra-

Paclaw was natural. Its use in Kalwaria Paclawska appears to be the result of not only the tradition of this homestead type, but also the low intensity of this settlement's development, which has never achieved its planned urban character. As a rule, the residential area was located on the side of the road, while the entrance was placed in the longer wall on the south, southeast or east side [Lew 2003, p. 54]. Buildings in the main, originally planned part of Kalwaria Paclawska's layout were sited using these principles. The entrances were located on the southeast side (Fig. 1b). Buildings erected later and located on the outskirts, apart from the historically established layout, applied these principles inconsistently. For example, in the case of the house at number 93, built in the early twentieth century outside of the originally planned calvary settlement, near the road to Nowosiółki Dydyńskie, the entrance is from the west, with a slight deviation to the south. In Paclaw, the freeform nature of the multi-road pattern plan led to a less rigorous approach to the principles of shaping a single-building homestead. The buildings are concentrated along roads and the square in the settlement's center. The sizes and shapes of plots, as well as their orientation relative to the cardinal directions, is varied. Generally, the buildings were situated with the gable facing the plot's front, although it was not always parallel to the road. Several houses with ridges parallel to the plot front are located in the village's center. The vast majority are aligned with the longer wall to the south, mostly with a slight tilt to the east. As late as the mid-nineteenth century, practically all buildings shared this orientation relative to the cardinal directions (Fig. 1c). Several buildings, mostly erected later, have a different orientation. The building at number 18, probably from the interwar period [Fortuna-Marek et al. 2020, p. 199], which is oriented with its gable to the front, has a front wall and entrance from the north-east. Also facing the same direction is the front wall of the building numbered 25, which, however, is oriented with its ridge parallel to the front. In single-building homesteads, as the need for additional spaces increased, barns or other farm buildings were erected sometimes.

Functional solutions

The functional solutions resulted primarily from how the buildings were used, and not from structural solutions, e.g., the post-supported structural system. They were distinctive of certain types of rural buildings or small-town houses [Pokropek, Pokropek 1995, p. 142]. The room layouts of the urban houses in Pruchnik were designed in a relatively freeform manner. They were adapted both to the lifestyles of the residents and plot sizes. Due to the layout of rooms in market-side buildings, two types of buildings can generally be distinguished [Bieńkowska, Piekarczyk 1982, p. 29]. The first was a three-bay structure, in which the entrance hall is located along one of the longer walls and was, if possible, located on the north side. This is how the entrance hall was placed in the eastern and western frontages,

Ryc. 5. Schematy układu wnętr domów: a) Pruchnik, Rynek nr 19, b) Kalwaria Pałacowska, nr 59, c) Paclaw, nr 27; oprac. A. Owerczuk na podstawie własnych pomiarów oraz przy wykorzystaniu: a) H. Jurjewicz, Pruchnik, dom Rynek nr 21 (obecnie nr 19), karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 2000, archiwum WUOZ w Przemyślu, b) J. Czerepińska, A. Czerepiński, Kalwaria Pałacowska, dom nr 59, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1963, archiwum WUOZ w Przemyślu, c) M. Gosztyła, B. Motyl, *Badania nad budownictwem domów drewnianych Paclawia i okolic (powiat przemyski)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2012, nr 31, s. 53

Fig. 5. Diagrams of the houses' interior layouts: a) Pruchnik, 19 Rynek, b) 59 Kalwaria Pałacowska, c) 27 Paclaw; by: A. Owerczuk based on original measurements and : a) H. Jurjewicz, Pruchnik, 21 Rynek (now 19 Rynek), architectural monument record sheet, 2000, archive of the WUOZ in Przemyśl, b) J. Czerepińska, A. Czerepińska, 59 Kalwaria Pałacowska, architectural monument record sheet, 1963, archive of the WUOZ in Przemyśl, c) M. Gosztyła, B. Motyl, *Badania nad budownictwem domów drewnianych Paclawia i okolic (powiat przemyski)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2012, no. 31, p. 53

wej stronie budynku w stosunku do elewacji wejściowej. Wzdłuż sieni rozmieszczano szereg pomieszczeń. Od frontu znajdował się sklep lub warsztat, w części środkowej kuchnia, z tyłu pomieszczenia mieszkalne. Od strony ogrodu prawie zawsze było dodatkowe wejście. Do tego typu układu wnętrza należą także budynki, w których sień skręca pod kątem prostym, tworząc w rzucie literę L. Drugim typem układu wnętrza są budynki dwustronne z sienią w środku. W tym przypadku sień może prowadzić przez całą długość budynku lub kończyć się wcześniej (ryc. 5a), czasem skręcając pod kątem prostym. Od frontu lokowane były pomieszczenia usługowe, a w części tylnej mieszkalne. W tym przypadku dodatkowe wyjście z budynku było rzadziej stosowane.

Ze względu na niewielką ilość gruntów należących do Kalwarii Pałacowskiej ważnym źródłem utrzymania mieszkańców było tkactwo [Kryciński 2019, s. 26]. W Paclawiu dochody z rolnictwa były wyraźnie większe [Gzell 1981, s. 35]. Jego mieszkańcy także zajmowali się tkactwem oraz uprawą lnu [Gosztyła, Motyl 2012, s. 47]. Odmienności w aktywnościach mieszkańców obu miejscowości nie były duże, a układy wnętr domów w Kalwarii Pałacowskiej i Paclawiu nie wykazują istotnych różnic. Kalwarii Pałacowska „tylko powierzchownie upodobniła się do miasteczka. W całym zespole tylko w jednym przypadku spotykamy otwór drzwiowy, prowadzący spod podcienia do izby wykorzystywanej jako sklep, w pozostałych chatkach utrzymuje się układ czysto mieszkalny” [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 121]. Układy pomieszczeń

whereas in the south frontage the entrance hall was placed on the left or right side of the building relative to the front facade. A series of rooms were arranged along the entrance hall. In the front, there was a store or workshop, in the center there was a kitchen, and the residential spaces were in the back. The garden side almost always featured an additional entrance. This interior layout type is also featured in buildings whose entrance halls turn at a right angle, forming an L-shaped plan. The second type of interior layout is a two-bay building with the entrance hall in the center. In this case, the entrance hall can run the entire length of the building or end earlier (Fig. 5a), sometimes turning at right angles. Service spaces were located in the front, and residential in the rear. In this case, an additional exit from the building was less frequently used.

Due to the small amount of land owned by Kalwaria Pałacowska, weaving was an important source of income for the residents [Kryciński 2019, p. 26]. In Paclaw, agricultural income was clearly higher [Gzell 1981, p. 35]. Paclaw's residents also engaged in weaving and flax cultivation [Gosztyła, Motyl 2012, p. 47]. Differences in the occupations of residents in both localities were not substantial, and the house interior layouts in Kalwaria Pałacowska and Paclaw do not display significant differences. Kalwaria Pałacowska “resembled a town only superficially. In the entire complex, only one case featured a door aperture that led from the arcade to a space used as a store, whereas the other cottages maintained a purely residential layout” [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 121]. The room layouts in Paclaw

Ryc. 6. Domy w Kalwarii Pałacowskiej: a) dom nr 93; 2024, fot. A. Owerczuk, b) dom – stan z 1932 r.; MNZP w Przemyślu, sygn. MPF-13380, fot. O. Morawetz

Fig. 6. Houses in Kalwaria Pałacowska: a) house numbered 93; 2024, photo A. Owerczuk, b) house – state as seen in 1932; MNZP in Przemyśl, ref. MPF-13380, photo by O. Morawetz

budynków w Paławiu i Kalwarii Pałacowskiej, poza nielicznymi wyjątkami, były ujęte w powtarzające się schematy. Wynikały one z ogólnego sposobu użytkowania, a także z lokalizacji budynku w stosunku do stron świata. Głównym pomieszczeniem była izba mieszkalna. Sytuowano ją przeważnie na skraju budynku, od strony ulicy (ryc. 5b). W tym przypadku sień umieszczona była pomiędzy izbą mieszkalną a częścią gospodarczą. Do izby wchodziło się zawsze przez sień. Za sienią była komora, dostępna z sieni i z izby. Czasem izba mieszkalna ze względów praktycznych lokowana była w środku budynku, by łatwiej było utrzymać ciepło (ryc. 5c) [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 118]. Początkowo izbę mieszkalną wznoszono w kwadrat o wymiarach 6×6 m i ona wyznaczała szerokość budynku. Z czasem izby zaczęto dzielić na dwa pomieszczenia. Zaczęto także rozszerzać plan do ok. 7,5 m [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 118–119] (ryc. 5b). Cechą charakterystyczną wielu domów w Kalwarii Pałacowskiej i Paławiu jest mieszkalne poddasze, które było związane z potrzebami noclegowymi pielgrzymów odwiedzających Kalwarię. Często prowadziło na nie niezależne wejście, nierzadko z wykorzystaniem zewnętrznych schodów (ryc. 6a, 6b).

Konstrukcja, materiał

Pruchnik, Kalwaria Pałacowska i Paław położone są w zasięgu występowania konstrukcji przysłupowej. Główną cechą takiego rozwiązania jest oddzielenie konstrukcji dachu od ścian. Słupy stoją blisko ścian. Na nich oparte są płatwie, na których wspiera się konstrukcja dachu. Ciężar dachu nie obciąża bezpośrednio ścian. Konstrukcja przysłupowa jest charakterystyczna przede wszystkim dla obszarów wiejskich, choć wykorzystywano ją także w miastach. Lew zalicza zabudowę Pruchnika do grupy łańcucko-przeworskiej konstrukcji przysłupowej, której miejska odmiana domów przysłupowych spotykana była w Łańcucie, Przeworsku, Kańczudzie, Rzeszowie i najbardziej na zachód wysu-

and Kalwaria Pałacowska, apart from a few exceptions, followed repeating patterns. They resulted from the original form of use and the building's orientation relative to the cardinal directions. The residential chamber was the main space. It was located mostly at the edge of the building, facing the street (Fig. 5b). In this case, the entrance hall was placed between the living room and the storage area. The chamber was always entered through the entrance hall. Behind the entrance hall was the storage space, accessible from the hallway and from the chamber. Sometimes the residential chamber was located in the middle of the building for practical reasons, so that it was easier to keep warm (Fig. 5c) [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 118]. Initially, the residential chambers were erected on a 6×6 m square plan and this determined the width of the building. Over time, builders divided the chambers into two rooms. They also began to expand the plan to about 7.5 m [Czerepińska, Czerepiński 1965, pp. 118–119] (Fig. 5b). One feature of many houses in Kalwaria Pałacowska and Paław is a habitable attic, which was linked to the accommodation needs of pilgrims who visited the calvary. The attics often accessed by an independent entrance, often using an external staircase (Fig. 6a, 6b).

Structural system, material

Pruchnik, Kalwaria Pałacowska and Paław are located within the territorial extent of the post-supported structural system. This solution's main feature is the separation of the roof structure from the walls. The posts stand close to the walls. They support the purlins, which in turn support the roof structure. The walls do not directly bear the load of the roof. The post-supported structural system is distinctive primarily of rural areas, although it was also used in cities. Lew classifies Pruchnik's development to the Łańcut-Przeworsk post-supported structural system group, whose urban version of post-supported houses was recorded in Łańcut, Przeworsk, Kańczuga, Rzeszów and the westernmost Czudec. Kalwaria Pałacowska and Paław be-

Ryc. 7. Rozwiązania konstrukcyjne: a) Pruchnik, Rynek nr 19, przysłup w połączeniu z konstrukcją zrębową, b) Kalwaria Pałacowska, nr 59, przysłup w połączeniu z konstrukcją sumikowo-łątkową, c) Pałac, nr 27, konstrukcja sumikowo-łątkowa z ryglem; wszystkie fot. A. Owerczuk, 2024

Fig. 7. Structural solutions: a) Pruchnik, 19 Rynek, post-supported system combined with the log system, b) 59 Kalwaria Pałacowska, post-supported system combined with the post-and-plank system, c) 27 Pałac, post-and-plank with beams; all photos by A. Owerczuk, 2024

niętym Czudcu. Kalwaria Pałacowska i Pałac należą do grupy przemysłowej, która obejmuje obszar w okolicach Przemyśla, Rybotycz oraz Kalwarii Pałacowskiej [Lew 1964–1965, s. 473].

Badania prowadzone w Pruchniku i Kalwarii Pałacowskiej w pierwszych dekadach po II wojnie światowej odnotowują obiekty z konstrukcją przysłupową. W Pruchniku w bezpośrednim sąsiedztwie rynku, przy ul. Cichej, jeszcze w latach 60. XX w. istniał budynek o konstrukcji przysłupowej [Soboński 1968]. Jego układ pomieszczeń był bliższy rozwiązaniom znanym z domów wiejskich. Część mieszkalna było wykonana w systemie zrębowym, a konstrukcja od strony ściany szczytowej została dodatkowo wzmocniona ryglem. Konstrukcja przysłupowa w miastach razem z układem pomieszczeń typowym dla obszarów wiejskich występowała przeważnie na obszarach peryferyjnych [Kotula 1958, s. 42]. Ponadto w Pruchniku konstrukcję przysłupową miały nieistniejące już domy przy ul. Jana Pawła II (przedtem ul. 1 Maja) i ul. Kańczudzkiej [Franik 1959a; Franik 1959b]. W zabudowie przyrynkowej dominuje konstrukcja sumikowo-łątkowa. W kilku budynkach w ich tylnej partii widoczny jest przysłup połączony z konstrukcją zrębową z osłatkami. Jako przykład może posłużyć dom przy Rynku nr 19 (ryc. 7a) [Sobolewska 2016, s. 125]. W konstrukcji ścian szczytowych stosowano także wzmocnienia ryglami (ryc. 8).

W Kalwarii Pałacowskiej badania z początku lat 60. XX w. odnotowały istnienie obiektów o konstrukcji przysłupowej. Były to budynki, które miały konstrukcję przysłupową połączoną ze zrębowymi ścianami

long to the Przemysł group, which includes the area around Przemyśl, Rybotycz and Kalwaria Pałacowska [Lew 1964–1965, p. 473].

Research in Pruchnik and Kalwaria Pałacowska in the first decades after the Second World War noted buildings with post-supported structural systems. In Pruchnik, in the immediate vicinity of the market square, on Cicha Street, there was still a building with a post-supported structural system in the 1960s [Soboński 1968]. Its room layout was closer to the solutions known from rural houses. The residential section was built using wooden logs, and the structure from the side of the gable wall was reinforced with a beam. The post-supported structural system in towns, together with the room layout typical of rural areas, occurred mostly in peripheral areas [Kotula 1958, p. 42]. In addition, in Pruchnik, the post-supported structural system was featured in houses on Jana Pawła II Street (previously 1 Maja Street) and Kańczudzka Street, which no longer exist [Franik 1959a; Franik 1959b]. The market-side buildings predominantly featured post-and-plan structural systems. Several buildings displayed post-supported systems with combined with a log structure with outovers. The house at 19 Rynek (Fig. 7a) can be used as an example of this [Sobolewska 2016, p. 125]. Beam reinforcements were also used in the gable wall structures (Fig. 8).

In Kalwaria Pałacowska, research in the early 1960s recorded the existence of buildings with post-supported structural systems. These were buildings that had a post-supported structure combined with the log walls of the residential section—“with saddle

części mieszkalnej – „ze zwęglowaniem na obłap i ostatkami” [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 117]. W jednym z istniejących w tym czasie budynków widoczne były pozostałości konstrukcji przysłupowej z ryglem w ścianie szczytowej, który został częściowo ucięty w czasie remontu, żeby zrobić miejsce pod powiększone okna [Chrzanowski 1955]. Stosowanie rygli w ścianie szczytowej potwierdzają zdjęcia z okresu międzywojennego [Durkacz-Foremska 2025, il. 6]. W latach 80. XIX w. pojawiły się chałupy stawiane wyłącznie „na słup” [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 117], czyli o konstrukcji sumikowo-łątkowej. Być może wynikało to z chęci zaoszczędzenia budulca, a także z niedoskonałości konstrukcji mieszanej, a więc nierównomiernego osiadania fragmentów budynku o odmiennej konstrukcji. Przysłup w konstrukcji domów zaczyna zanikać pod koniec XIX w. W połowie lat 70. XX w. było zachowanych dziewięć domów zawierających konstrukcję przysłupową. Większość z nich już wtedy utraciła swoje cechy stylowe lub były w stanie ruiny [Łotoczko 1975, s. 13]. W budynku nr 59 przysłupy znajdują się tylko przy ścianie szczytowej od strony podcienia (ryc. 7b). W tym domu podwaliny części mieszkalnej tworzą całość niezależną od konstrukcji podwalin sąsiadującej z nią sieni. Być może jest to wpływ wcześniejszego wyodrębniania izby mieszkalnej o konstrukcji zrębowej od pozostałych części budynku.

W Paławiu nie występują domy mające konstrukcję sumikowo-łątkową ścian oraz przysłup [Gosztyła, Motyl 2012, s. 50]. Połączenia słupów (łątek) z oczepek są usztywnione mieczami, które przylegają do płaszczyzny zewnętrznej ścian. W ścianie szczytowej, mniej więcej na ok. 2/3 jej wysokości, znajduje się rygiel łączący słupy narożne (ryc. 7c). Rygle poprzeczne, wzmacniające konstrukcję, występują także wewnątrz budynku [Gosztyła, Motyl 2012, s. 50]. Do usztywnienia konstrukcji wewnątrz stosowano również miecze prostopadłe do ścian zewnętrznych (ryc. 9b). W badanych miejscowościach konstrukcja zrębowa była łączona z konstrukcją sumikowo-łątkową lub ograniczała się tylko do konstrukcji sumikowo-łątkowej. Stosunkowo częste łączenie konstrukcji przysłupowej z takimi rodzajami ścian potwierdzają spostrzeżenia innych badaczy [Dołżycka 1995, s. 87]. Część mieszkalna przeważnie była wznoszona z dyli ciętych na pół – półokrągłaków, tak jak w domu nr 27 w Paławiu. W części gospodarczej oraz sieni zwykle używano dyli opracowanych, ale o mniejszej grubości, często krótszych. Wynikało to zapewne z oszczędności materiału.

W Pruchniku powszechnie wykorzystywany był fundament kamienny z warstwą cegieł wymurowaną bezpośrednio pod podwaliną (ryc. 7a). W Kalwarii Paławskiej i Paławiu pod podwaliną układano luźną warstwę kamieni lub spajano je zaprawą glinianą. Kamienie chętnie pozyskiwano z rzeki Wiar¹ lub pobliskiego potoku Sopotnik, będącego prawobrzeżnym dopływem rzeki Wiar². Pod przysłupami mogły być

Ryc. 8. Pruchnik, dom w pierzei wschodniej rynku; 2024, fot. A. Owerczuk

Fig. 8. Pruchnik, house in the eastern frontage of the market square; 2024, photo by A. Owerczuk

notches and outovers” [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 117]. One of the buildings that existed at the time showed remnants of a post-supported structure with a beam in the gable wall, which had been partially cut away during renovation to make room for enlarged windows [Chrzanowski 1955]. The use of beams in the gable wall is confirmed by photographs from the interwar period [Durkacz-Foremska 2025, Fig. 6]. In the 1880s, cottages erected exclusively “na słup” [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 117], i.e., with a post-and-plank structural system, appeared. This may have been due to a desire to save building material, as well as the imperfections of mixed structural systems, i.e., the uneven settling of building sections featuring different structural systems. The post-supported house structure began to disappear towards the end of the nineteenth century. In the mid 1970s, there were nine surviving houses with post-supported structural systems. Most of them had already lost their stylistic features or were in a state of disrepair [Łotoczko 1975, p. 13]. In the building numbered, 59, the columns are found only at the gable wall on the side of the arcade (Fig. 7b). In this house, the foundation of the living area forms a whole independent of the foundation structure of

Ryc. 9. Widok stropów we wnętrzu: a) Pruchnik, Rynek nr 19, b) Kalwaria Paławska, nr 93; wszystkie fot. A. Owerczuk, 2024
 Fig. 9. View of the ceilings in the interior: a) Pruchnik, 19 Rynek, b) 93 Kalwaria Paławska; all photos by A. Owerczuk, 2024

kładzione pojedyncze kamienie (pecki) (ryc. 7b). W badanych obiektach stosowany był strop nagi. W pruchnickim domu belki w dużej izbie miały wyprofilowane krawędzie. Na jednej z nich umieszczony był napis zawierający datę wzniesienia domu (ryc. 9a). W budynkach w Kalwarii Paławskiej i Paławiu stosowano proste belki bez profilowania (ryc. 9b).

Forma architektoniczna

W Pruchniku zabudowa miała małomiasteczkowy charakter. Orłowicz zachwycał się nią, podkreślając jej najważniejsze cechy: „Do niedawna rynek tutejszy należał do najpiękniejszych rynków małomiasteczkowych Galicyi – dokoła otaczały go domki drewniane z podcieniami” [Orłowicz 1917, s. 143]. Podcień jest charakterystycznym elementem domów przyrynkowych. W zależności od szerokości elewacji, mógł się opierać na trzech, czterech lub pięciu słupach (ryc. 2, ryc. 8). Słupy o przekroju okrągłym lub kwadratowym w większości były opracowane ozdobnie. Dolna partia była podkreślona rodzajem bazy lub posiadała cokół. Główna część słupów miała charakterystyczne przewężenie u dołu i u góry, a całość zwieńczona była ozdobną formą. Wspierały bezpośrednio podcień lub były połączone formą luków (ryc. 2, ryc. 10a). Stosowane były także miecze, często o ozdobnej, falistej linii (ryc. 8). W wykorzystywanych formach można dopatrywać się przetwarzania wzorców XVIII- i XIX-wiecznej architektury miejskiej [Wolski 1953, s. 209]. Budynki były jednokondygnacyjne, nakryte dachami czterospadowymi przyczółkowymi. Jako pokrycie stosowany był gont. Odstępstwa zdarzały się rzadko i przeważnie były wynikiem przekształceń lub nowszych realizacji. Przykładowo, dom nr 13, pierwotnie podcieniowy, na przełomie XIX i XX w. został przebudowany, otrzymując naczółkowy dach dwuspadowy [Jurjewicz 1998]. Jeszcze do niedawna, w pierwszych dekadach po II wojnie światowej, ważnym elementem wyrazu architektonicznego były tynkowane gliną i bielone ściany, co widoczne jest na zdjęciach archiwalnych [Orłowicz 1917, s. 143–145; Wolski 1953; Franik 1959c; Kochanowicz 2016].

the adjacent entrance hall. Perhaps this is the influence of the earlier separation of the residential chamber with a log structure from the rest of the building.

In Paław, there are no houses that have a post-and-plank system used for walls combined with a post-supported structure [Gosztyła, Motyl 2012, p. 50]. The connections of the columns (posts) to the wall plate are stiffened with braces, which adhere to the outer plane of the walls. In the gable wall, at about two-thirds of its height, there is a beam connecting the corner posts (Fig. 7c). Transverse beams that reinforce the structure are also present inside the building [Gosztyła, Motyl 2012, p. 50]. Braces perpendicular to the external walls were also used to stiffen the structure (Fig. 9b). The localities under study, log structure was either combined with a post-and-plank system or was limited to a post-and-plank system only. The relatively frequent combination of the post-supported system with such types of walls confirms the observations of other researchers [Dolżycka 1995, p. 87]. The residential section was primarily erected from timbers cut in half—half logs, as in the house at number 27 in Paław. The storage section and entrance hallway typically featured worked timbers with a smaller thickness, which were often shorter. This was probably due to material savings.

In Pruchnik, a stone foundation with a layer of bricks built directly under the foundation was commonly used (Fig. 7a). In Kalwaria Paławska and Paław, a loose layer of stones was placed under the wall plate or cemented together with clay mortar. Stones were readily obtained from the Wiar River¹ or the nearby Sopotnik creek, which is a right-bank tributary of the Wiar River.² Single stones (*pecki*) may have been laid under the columns (Fig. 7b). An open ceiling was used in the buildings under study. In the Pruchnik house, the beams in the large chamber had profiled edges. One of them featured an inscription with the house's construction date (Fig. 9a). The buildings in Kalwaria Paławska and Paław featured simple beams without profiling (Fig. 9b).

Ryc. 10. Elewacje domów: a) Pruchnik, Rynek nr 19, b) Kalwaria Paławska, nr 59, c) Paclaw, nr 27; oprac. A. Owerczuk

Fig. 10. House facades: a) Pruchnik, 19 Rynek, b) 59 Kalwaria Paławska, c) 27 Paclaw; by: A. Owerczuk

W Kalwarii Paławskiej i Paclawiu domy mają mniej zróżnicowaną formę niż domy w Pruchniku (ryc. 10a, 10b, 10c). Forma była typowa dla zagrody jednobudynkowej. Budynki ze względu na swój układ pomieszczeń miały podłużną formę. Długość budynków bywała różna, a mogła ona wynikać także z późniejszych dobudów pomieszczeń w części gospodarczej. Pierwotnie, jak wykazują badania, dominował dach czterospadowy kryty słomą [Lew 2003, s. 86]. Z czasem stosowany był dach dwuspadowy, chociaż nadal występowało krycie słomą. Pokrycie to często było uzupełniane przez stosowanie gontu w kalenicy, w partii okapowej oraz w daszkach okapowych. W połaci dachowej znajdowały się wystawki nakryte dachem dwuspadowym (ryc. 6b). Później krycie słomą zaczęło zanikać. Często przy tym zmieniały się proporcje budynków, gdyż stosowane były mniejsze spadki połaci dachowych. Obecnie domy są nakryte dachami dwuspadowymi ze szczytami. W szczytach stosowane są daszki okapowe.

Lokalną specyfiką chałup Kalwarii Paławskiej były podcienia, które należy uznać za historyczne nawarstwienie. Pierwsze podcienia były produktem adaptacji dokonywanej w 4. ćwierci XIX w. w już istniejących obiektach. Były one prawdopodobnie wynikiem przetworzenia wzorców miejskich [Łotoczko 1975, s. 75]. Później stały się integralną częścią wznoszonych domów. Podcienia wsparte są na trzech słupach z mieczami. Ogólny kształt słupów jest podobny do słupów pruchnickich, ale nie posiadają one zdobień i są prostsze w formie (ryc. 3, ryc. 10b). Na pojawie-

Architectural form

In Pruchnik, the development had a small-town character. Orłowicz praised it, highlighting its most significant features: "Until recently, the local market square was one of the most beautiful small-town squares in Galicia—it was surrounded small wooden houses with arcades" [Orłowicz 1917, p. 143]. The arcade is a distinct element of market-side houses. Depending on the facade width, it could have been supported by three, four or five columns (Fig. 2, 8). Columns with circular or square-shaped cross-sections were mostly ornamented. The lower part was highlighted with a type of base or had a plinth. The main part of the columns has a distinctive narrowing at the bottom and top, and the entirety was topped with an ornamental form. The columns either directly supported the arcade or were connected with an arched form (Fig. 2, 10a). Braces were also used, often with a decorative, wavy outline (Fig. 8). We can see modifications of eighteenth- and nineteenth-century urban architectural patterns in these forms [Wolski 1953, p. 209]. The buildings had only one story, and were covered with hipped jerkinhead roofs. Shingles were used as roofing. Departures from the rule happened rarely and were mostly the result of remodels or newer builds. For instance, the house numbered 13, originally an arcade house, was remodeled at the turn of the twentieth century, taking on a gable jerkinhead roof [Jurjewicz 1998]. Until recently, in the initial decades after the Second World War, clay-plastered and whitened walls were an important element of architectural expression, which is visible on archival photos [Orłowicz 1917, pp. 143–145; Wolski 1953; Franik 1959c; Kochanowicz 2016].

In Kalwaria Paławska and Paclaw, the houses are less diverse in form than those in Pruchnik (Fig. 10a, 10b, 10c). The form was typical of a single-building homestead. The buildings had an elongated form due to their layout. The length of the buildings sometimes varied, and this could also be due to later additions of rooms in the storage section. Originally, according to research, a hipped roof covered with straw predominated [Lew 2003, p. 86]. Over time, a gable roof became used instead, although straw roofing still occurred. This roofing was often supplemented by using shingles in the ridge, in the eave section, and in eave roofs. The roof slope included dormers covered by a gable roof (Fig. 6b). Later, straw roofing began to disappear. This often accompanied changes in the buildings' proportions, as lower roof inclinations were used. Currently, the houses are covered with gable roofs. Eave canopies are used in the gables.

Arcades were a local peculiarity of Kalwaria Paławska, and should be seen as a historical stratum. The first arcades were the product of adaptations made in the fourth quarter of the nineteenth century to already existing buildings. They were probably the result of the transformation of urban patterns [Łotoczko 1975, p. 75]. They later became an integral part of newly erected houses. The arcades are supported by

nie się podcieni w Kalwarii zapewne wpływ miał odpustowy charakter miejscowości. Podcienia mogły pełnić funkcje handlowe, prawdopodobnie też zaspokajały ambicje mieszkańców miejscowości, która miała pewne pretensje do miejskości. Być może dlatego w pobliskim typowo wiejskim Paławiu podcieni w domach nie spotykamy.

Podsumowanie

Analiza zabudowy drewnianej badanych miejscowości nasuwa kilka wniosków. Przenikanie się rozwiązań jest efektem nie tylko bliskości i kontaktów, ale także wystąpienia dodatkowych czynników. Moda na stosowanie podcieni w Kalwarii Paławskiej pojawiła się w okresie wzmożenia ruchu pielgrzymkowego, dopiero w 2. połowie XIX w., mimo że wzorce takich rozwiązań były cały czas dostępne. Wykorzystywano także te same, szeroko rozpowszechnione rozwiązania i schematy w różnych uwarunkowaniach. Typ zagrody jednobudynkowej był stosowany w Paławiu i Kalwarii Paławskiej, w miejscowościach o różnych układach przestrzennych i ogólnie odmiennym charakterze. W badanych miejscowościach materiały historyczne przekazują szereg informacji na temat występowania konstrukcji przysłupowej. Rozwiązania stosowane w badanych obiektach posiadają elementy konstrukcji przysłupowej, jednak nie jest to postać mająca swoje pierwotne najważniejsze cechy takiego rozwiązania, lecz raczej jest jej dostosowaniem i adaptacją do uwarunkowań występujących w czasie wznoszenia budynków.

Tak jak zawsze w przypadku badań obiektów zabytkowych trudno pominąć aspekt ich stanu zachowania. W Pruchniku do zachowania autentyczności przestrzeni rynkowej przyczyniło się peryferyjne położenie miasteczka w stosunku do głównych szlaków komunikacyjnych [Stojak 2016, s. 131]. Domy przyrynkowe w Pruchniku są w stosunkowo dobrym stanie zachowania, chociaż kilka budynków wymaga przeprowadzenia prac remontowych. Natomiast inaczej kwestia ta wygląda w Kalwarii Paławskiej. Obecnie są trzy budynki, które posiadają wysoki stopień autentyczności formy, detalu i materiału [Fortuna-Marek et al. 2020, s. 376]. Jednym z nich jest badany budynek nr 59, a drugim wspomniany budynek nr 93. Mimo że w Kalwarii Paławskiej domy poddane remontom i przebudowom oraz nowo wznoszone w pewnym stopniu zachowują ogólne cechy zabudowy historycznej, to trudno w tej chwili mówić o wartościach zabytkowych zespołu jako całości. A jeszcze w latach 60. XX w. był on opisywany jako zespół, który cechuje „wyjątkowa zwartość, gdyż całe budownictwo Kalwarii Paławskiej od I poł. XIX w. do II wojny światowej utrzymane jest w jednolitym charakterze, ciekawym ze względu na układ wnętrza i konstrukcję” [Czerepińska, Czerepiński 1965, s. 113]. Potwierdzały to późniejsze badania, w których podkreślano wysokie walory krajobrazowe zabudowy osady kalwaryjskiej

three columns with braces. The general shape of the columns was similar to the Pruchnik columns, but they do not have ornaments and are simpler in form (Fig. 3, 10b). The appearance of arcades in Kalwaria was probably influenced by the locality's festive character. The arcades may have been of commercial use, and probably also satisfied the residents' ambitions, as the locality had certain pretenses to urbanity. Perhaps this is why the nearby typically rural Paław did not feature any arcades in its houses.

Conclusions

Our analysis of the wooden buildings in the localities investigated yield a series of conclusions. The permeation of solutions was the result of not only proximity and contact, but also other factors. The fashion for the use of arcades in Kalwaria Paławska appeared during the period of increased pilgrimage traffic, only in the late nineteenth century, although models of such solutions were continually accessible. They also used the same widespread solutions and schemes in different settings. The single-building homestead type was used in Paław and Kalwaria Paławska, localities with different spatial layouts and a generally different character. In the localities investigated, historical materials provide information on the presence of post-supported structural systems. The solutions used in the buildings investigated featured elements of post-supported structural systems, but it was not a form that had originally the key features of this solution, but was rather its adaptation to the conditions present at the time of the buildings' construction.

As is always the case when investigating historic buildings, it is difficult to ignore the aspect of their state of preservation. In Pruchnik, the peripheral location of the town in relation to the main transport routes contributed to the preservation of the authenticity of its market space [Stojak 2016, p. 131]. The market-side houses in Pruchnik were found to be in relatively good states of preservation, although some buildings required renovation. In contrast, the issue was different in Kalwaria Paławska. At the time of this study, there were three buildings that had a high degree of authenticity in form, detail and material [Fortuna-Marek et al. 2020, p. 376]. The building numbered 59 was one of them, while the building numbered 93 was the other. Despite the fact that in Kalwaria Paławska the houses that underwent renovation and remodels, as well as those newly built, retained—to an extent—certain features of historical development, it is currently difficult to speak of any historical value of the complex as a whole. In the 1960s, the complex was described as displaying 'exceptional compactness, as the entire architecture of Kalwaria Paławska from the early nineteenth century to the Second World War was uniform in nature and interesting in terms of internal layout and structure' [Czerepińska, Czerepiński 1965, p. 113]. This was confirmed by later studies, which emphasized the high landscape value of the calvary settle-

[Gzell 1978, s. 21]. Znacznie lepiej zachowana jest historyczna zabudowa Paławia. Jak się ocenia, w skali istniejącej osady do niedawna zachowanych było ok. 80% obiektów historycznych [Fortuna-Marek et al. 2020, s. 79]. Tutaj problemem jest przede wszystkim fizyczna destrukcja materiału konstrukcyjnego wynikająca z braku inwestowania w remonty i bieżące utrzymanie budynków.

Opisany stan zachowania zabudowy drewnianej Kalwarii Paławskiej i Paławia, a także w niektórych przypadkach Pruchnika, wskazuje na pilną potrzebę przeprowadzenia badań *in situ*. Przede wszystkim należy wykonać inwentaryzacje pomiarowe i szczegółowe dokumentacje rozwiązań konstrukcyjnych. Dalsze badania historyczne mogą także uzupełnić luki w wiedzy na temat architektury drewnianej regionu.

Badania powstały w ramach zadania zleconego pn. „Politechniczna Sieć VIA CARPATIA im. Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego” finansowanego z dotacji celowej Ministra Edukacji i Nauki nr umowy MEiN/2022/DPI/2577 działanie „PO SĄSIEDZKU – międzyuczelniane staże badawcze i wizyty studyjne”.

ment's buildings [Gzell 1978, p. 21]. Paław's buildings were found to be preserved in better condition. As it is estimated, on the scale of the existing settlement, about 80% of the historical buildings were preserved until recently [Fortuna-Marek et al. 2020, p. 79]. Here, the problem is primarily the physical destruction of the structural material resulting from a lack of investment in repairs and ongoing maintenance.

This state of preservation of Kalwaria Paławska and Paław's wooden development, as well as in some cases that of Pruchnik, points to an urgent need of in-situ research. First and foremost, building surveys and detailed documentation of structural solutions need to be made. Further historical research can also fill gaps in knowledge about the region's wooden architecture.

This study was conducted as a part of the commissioned task entitled “Polish President Lech Kaczyński VIA CARPATIA Polytechnic Network” funded from the Minister of Education and Science's targeted subsidy, contract no. MEiN/2022/DPI/2577, action “PO SĄSIEDZKU – międzyuczelniane staże badawcze i wizyty studyjne.”

Przypisy

¹ Wg relacji właściciela domu nr 93 w Kalwarii Paławskiej.

² Wg relacji właściciela domu nr 27 w Paławiu.

Footnotes

¹ As reported by the owner of the house at 93 Kalwaria Paławska.

² As reported by the owner of the house at 27 Paław.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Dorf Paław sammt Ortschaft Kalwaria in Galizien Sankter Kreis, Kreis (mapa katastralna z 1852 r.), AP w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1928M.

Dorf Pruchnik hiezu einverleibt Markt Pruchnik in Galizien Przemysler Kreis (mapa katastralna z 1852 r.), AP w Przemyślu, sygn. 56/126/0/-/1322M.

Kalwaria Paławska, zdjęcia domów, okres międzywojenny, MNZP w Przemyślu, sygn. MPF-13379, 13380; MPF-13382-13385.

Opracowania / Secondary sources

Czerepińska Jadwiga, Czerepiński Anatoliusz, *Zespół chatup w Kalwarii Paławskiej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1965, t. XIX, nr 2, s. 113–122.

Dołycka Barbara, *Konstrukcja przysłupowa*, [w:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 2, *Budownictwo*, red. nauk. Janusz Bohdanowicz, Wrocław 1995, s. 84–104.

Dziedzic Stanisław, *Kalwaria Zebrzydowska i Kalwaria Paławska – podobieństwa i różnice*, „Peregrinus Cracoviensis” 1995, z. 2, s. 113–123.

Gosztyła Marek, Motyl Bogdan, *Badania nad budownictwem domów drewnianych Paławia i okolic (powiat przemyski)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2012, nr 31, s. 44–56.

Gosztyła Marek, Szpyt Jan, *Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Paławskiej*, Kalwaria Paławska 2008.

Gzell Sławomir, *Kalwaria Paławska*, „Miasto” 1987, nr 4, s. 38–41.

Gzell Sławomir, *Miasteczko w krajobrazie podgórskim*, Warszawa 1981.

Kochanowicz Janusz, *Pruchnik na starej fotografii*, Rzeszów 2016.

Kotula Franciszek, *Pochodzenie domów przysłupowych w Rzeszowskim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1957, t. V, nr 3–4, s. 551–562.

Kotula Franciszek, *Stupowe chatupy w Rzeszowskim*, „Ochrona Zabytków” 1953, nr 4, s. 211–217.

Kotula Franciszek, *Typy wiejskich drewnianych budynków na podgórzu w województwie rzeszowskim*, „Ochrona Zabytków” 1958, nr 1–2, s. 35–57.

Książek Mieczysław, Kuśnierz Kazimierz, *Działalność urbanistyczna Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 1986, t. XX, s. 131–139.

Kryciński Stanisław, *Tajemnice doliny Wiaru*, Rzeszów 2019.

Lew Stefan, *Budownictwo ludowe dorzecza Sanu w XIX i XX wieku*, Rzeszów 2003.

Lew Stefan, *Dom przysłupowy w górnym i środkowym dorzeczu Sanu*, „Lud” 1964–1965, t. L, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1966, s. 467–525.

Lew Stefan, *W dorzeczu Mleczki. Studium historyczno-etnograficzne*, Rzeszów 2004.

Orłowicz Mieczysław, *Ilustrowany przewodnik po Przemyślu i okolicy*, Przemyśl 1917.

Pokropek Marian, Pokropek Wojciech, *Tradycyjne budownictwo drewniane w Polsce, t. 1, Budownictwo ludowe. Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie*, Warszawa 1995.

Sobolewska Maria, *Pruchnik wczoraj i dziś – analiza archetypicznej zabudowy przyrynekowej*, [w:] *Sacrum i profanum w drewnie*, red. Piotr Patoczka, Rzeszów 2016, s. 115–129.

Stojak Natalia, *Echo miast minionej epoki*, [w:] *Sacrum i profanum w drewnie*, red. Piotr Patoczka, Rzeszów 2016, s. 130–140.

Więch Arkadiusz S., *Miasteczko Pruchnik w XIX–XX wieku*, [w:] *Pruchnik. Studia z dziejów miasta i okolic*, red. Marian Wolski, Kraków 2014.

Wolski Krzysztof, *Domy podcieniowe w Pruchniku*, „Ochrona Zabytków” 1953, nr 4, s. 206–210.

Wolski Marian, *Dzieje Pruchnika i okolic do końca XVI wieku*, [w:] *Pruchnik. Studia z dziejów miasta i okolic*, red. Marian Wolski, Kraków 2014.

Zaborski Bogdan, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Kraków 1926.

Dokumentacja / Documentation

Bieńkowska Zofia, Piekarz Teresa, Pruchnik, Studium historyczno-urbanistyczne, cz. 1, Jarosław 1982, mps, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Brykowska Maria, Pruchnik, woj. rzeszowskie, Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta, Warszawa 1960, mps, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Chrzanowski T., Kalwaria Paławska, dom nr 27, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1955, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Czerepińska Jadwiga, Czerepiński Anatoliusz, Kalwaria Paławska, dom nr 59, karta ewidencyjna zabytku

ku architektury i budownictwa, 1963, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Fortuna-Marek Anna, Kwolek Ryszard, Potera Barbara, Prusicka Ewa, Sapeta Adam, Stęchły Jadwiga, Kalwaria Paławska, gm. Fredropol, pow. przemyski, Studium ochrony wartości kulturowych, archiwum NID, Oddział Terenowy w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

Franik Jerzy, Pruchnik, dom ul. 1 Maja nr 5, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1959a, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Franik Jerzy, Pruchnik, dom ul. Kańczudzka nr 17, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1959b, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Franik Jerzy, Pruchnik, Dom Rynek nr 21 (obecnie nr 19), karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1959c, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Gzell Sławomir, Studium krajobrazowo-przestrzenne Kalwarii Paławskiej i Paławia. Ochrona i planowanie krajobrazu, Warszawa 1978, mps, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Jurjewicz Halina, Pruchnik. Dom mieszkalny Rynek 17 (obecnie nr 13), karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1998, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Jurjewicz Halina, Pruchnik, dom Rynek nr 21 (obecnie nr 19), karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 2000, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Łotoczko Olgierd, Zabytkowa zabudowa drewniana Kalwarii Paławskiej. Dokumentacja naukowo-historyczna, mps, 1975, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Sobocki W., Pruchnik, dom mieszkalny – ul. Cicha 8, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, 1968, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Durkacz-Foremska Anna, Jerozolima Wschodu – Kalwaria Paławska w starej fotografii, 19.08.2025, <https://mnzp.pl/jerozolima-wschodu-kalwaria-palawska-w-starej-fotografii/> (dostęp: 12.09.2025).

Streszczenie

Pruchnik, Kalwaria Paławska i Paław to trzy ośrodki o różnym charakterze – miasteczko, osada przyklasztorna i wieś. W artykule zostały przedstawione wyniki badań drewnianej zabudowy tych miejscowości. Omówiono kwestie uwarunkowań lokalizacyjnych oraz ich wpływu na sposób sytuowania budynków. Rozwiązania funkcjonalne podano analizie w kontekście ogólnego przeznaczenia budynków oraz specyfiki miejscowości, w szczególności cech układów przestrzennych. Dużą uwagę poświęcono rozwiązaniom konstrukcyjnym i materiałowym. Przedstawione treści zostały zilustrowane zdjęciami i rysunkami dokumentującymi badane budynki. Omówiony został także stan zachowania badanych zabytków architektury drewnianej.

Abstract

Pruchnik, Kalwaria Paławska and Paław are three towns that differ in character—the first is a town, the second a settlement that emerged near a monastery, and the third is a village. This article presents the results of a study of the wooden development of these localities. It discusses location-specific conditions and their impact on building siting. Functional solutions were analyzed in the context of the buildings' general use and locality specificity, especially spatial layout features. Significant attention was focused on structural and material solutions. The content presented is illustrated with photos and drawings that document the buildings under study. The state of preservation of the wooden architectural monuments is also discussed.